

THEOLOGIA BIBLICA

Máthé-Farkas Zoltán*

Székelykövesd

A Jób 19,25–27 vizsgálata a 19–27. versek összefüggésében¹

A címben jelzett perikópa helyenként exegetikailag, de az értelmezés szempontjából is igen nehéz szöveg, és ezért (is) van hatalmas irodalma. Az alább írottak csak némi betekintést kívánnak nyújtani a szövegrész által felvetett kérdésekbe, amint azokat itt a csak helyenként megjelenő részletezések is szemléltetik.

1. Bevezetés

Jób könyvének az a sajátossága, hogy strukturálisan és a műnem szempontjából is elkülöníthető benne egy prózában írt kerettörténet és egy költői párbeszéd: az 1–2. rész, valamint a 42,7–12 képezik a prózai keretet, és ebben helyezkedik el a lírai, vagy akár drámainak is tekinthető rész. A kerettörténetben megismert narrátor viszont mindvégig jelen van a műben, mivel a dialógusban megszólaló személyek szavai előtt prózai bevezetéseket olvasunk. A mű strukturális jellege felveti az említett részek különböző korokban való keletkezésének és a könyv egységes voltának kérdését. Feltételezések születtek arról, hogy a kerettörténet forrása egy régi Jób-legenda lehetett;² a keretelbeszélés és dialógus egybedolgozását pedig későbbi időre szokták keltezni. Vita folyik arról is, hogy a némelyik szövegegység, például a 28. és a 32–37. fejezet eredetileg is a könyvhöz tartozott-e, vagy nem. Tény, hogy a qumráni Jób-targum (11Q10/11QtargJob) szövegelemleke alap-

* Máthé-Farkas Zoltán (Kolozsvár, 1976), a Székelykövesdi Református Egyházközség (Marosmezősegi Református Egyházmegye) lekipásztora 1995–2000 között folytatta felsőfokú tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. Doktori címet 2019-ben szerzett a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen *A permetafora-modell alkalmazása az ószövetségi exegézisben. Jóbi szabadítás-metaforák kontextuális elemzése Walter Brueggemann hermeneutikai megközelítése nyomán* című doktori tézisével. Kutatási területe az ószövetségi teológia, az Ószövetség költői szövegeinek nyelvészeti és poétikai vizsgálata, Jób könyve.

¹ Ezen írás a *Tudom, az én Megváltóm él* (ld. *Igazság és Élet* 2021/1, 119–132), illetve *A Jób 19 szövegének vizsgálata* (ld. *Collegium Doctorum* 2021/1, 47–76) című írások előzményét, mintegy azok előtanulmányát képezi.

² Vö. Fohrer, Georg: *Das Buch Hiob*. Evangelische Verlagstalt, Berlin 1967, 30.

ján Jób könyve ma ismert szerkezetére következtethetünk, és ez a Jób 17,14–42,12 anyagát tartalmazza töredékesen a Bölcsesség himnuszával és az Elihu-beszédekkel. Az így ismert Jób könyve tehát legkésőbb a qumráni targum-tekercs előtt keletkezhetett, de vélhetően nem hamarabb, mint a Kr. e. 4. század eleje. Ez utóbbi időpont mellett szól egyfelől az, hogy Jób könyve a Mal 2,17b és 3,14–15 gondolatait viszi tovább: Isten véget vet bűnösnek és feddhetetlenek egyaránt³ (Jób 9,22). *Miért maradhatnak életben a bűnösök? ...* (21,7); Elihu vádja az, hogy Jób ezt mondja: *Nem használ az embernek, ha örömet leli Istenben* (34,9).⁴ Másfelől némi időnek el kellett telnie az ezsdraí kizárólagosító politika után, hogy az univerzalizmus gondolatát akár egy istenfélő, feddhetetlen edomita főszereplő alakja közvetítse.⁵

A mű megírása mögött azt a lelkigondozói szándékot körvonalazhatjuk, amelynek ez a célja: segíteni a felsőosztálybeli szenvedő kegyest a maga helyzetének feldolgozásában akkor, amikor a teodicea kérdésére nem található intellektuális válasz.⁶

2. A Jób 19, illetve annak a 19–27. versei képezte szövegrész

A könyv 19. része a második beszédforduló egyik mozzanata. Jób Bildád szavaira válaszol, aki arra figyelmeztette őt, hogy miatta nem fog megváltozni a dolgok rendje (18,4), a bűnösök megkapják fizetségüket a maguk életviteléért (18,5–21). Jelen költemény keretszerkezetes jellegű: a 2–3. és a 28–29. versek költői

³ A dőlt betűvel szedett bibliai idézetek a 2014-es RÚF szerint valók, ha pedig más fordítás szerint idézünk, megnevezzük azt.

⁴ Ezekkel a megfogalmazásokkal – a permetafora-modell kontextusában tekintve – Izrael legszélsőségesebb ellentánúsága nyer megfogalmazást e könyvben. Vö. Brueggemann, Walter: *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás*. Ford. Tunyogi Lehel. Exit Kiadó, Kolozsvár 2012, 480–481. A szerző 480–488., valamint a 599–602. oldalakon tárgyalja Jób könyvét. A permetafora hermeneutikai modelljét, illetve ennek összefüggésében az ellentánúságról írottakat ld. uo. 162–164., 397–398.

⁵ A Holt-tengeri tekercseket bemutató digitális könyvtár lingvisztikai alapon keltezi a Kr. e. 3. századból vagy még az előtti időből származónak a 11QtargJob-ban olvasható fordítást, amely nagyrészt a masszoréta szöveget követi. Ld. Targum Job. 11Q10 – 11Q tgJob. (About). In: *The Leon Levy Dead Sea Scrolls Digital Library*. <https://www.deadseascrolls.org.il/explore-the-archive/manuscript/11Q10-1> (2020. szept. 28.). A terminus a quo esetében De Wilde az, aki Malakiás és Ezsdrás kora után, Kr. e. 400 körül valószínűsíti Jób könyve keletkezését, ld. Wilde, Arie de: *Das Buch Hiob. Eingeleitet, übersetzt und erläutert*. E. J. Brill, Leiden 1981, 56–58.

⁶ Albertz, Rainer: *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period*. Volume 2: *From the Exile to the Maccabees*. Trans. John Bowden. SCM Press, London 1994, 515.

sorai gondolatpárhuzamban állnak.⁷ Jób tiltakozik a barátok magatartása ellen: meddig folytatják gyöttrését szavaikkal? (2–3. v). Tévedése őrajta marad (4. v). Ha valóban rá akarják bizonyítani, hogy felelős a nyomorúságáért (5. v), vegyék tudomásul (6α), hogy Isten nyomorította meg őt. Az 5α-t követően tárgyi mellékmondatok tömbjében részletezi Isten ellene irányuló cselekvését (6β–20. v), amely leírás két egységre tagolódik. Először az Isten „közvetlenebb” magatartásáról olvasunk (7–12. v);⁸ ez a szövegrész a 16,9–13-ban elhangzottakra emlékeztet. Jób ezt követően beszél arról, hogy Isten tönkretette emberi kapcsolatait (13–20. v);⁹ ennek összefoglalását a 19 és 20. vers képezi. Ezután a címszereplő megértést kér barátaitól (21–22. v.), amikor pedig látja, hogy erre nincs esély, a maga emlékét akarja tisztán megőrizve látni (23–24. v.). De ezután arról kezd beszélni, hogy van, aki majd rendezi ügyét, meg fogja látni Istent (25–27b), és addig is erős sóvárgással várja ezt a rendeződést (27c). A háromtagú sor az egység zárását jelzi. Befejezőként Jób az imént megfogalmazott bizonyossága tudatával figyelmezteti barátait arra, hogy igazságtalan vádaskodásuk-üldözésük miatt van okuk az ítélettől rettegni (28–29. v.). A költemény utolsó hármas sora is jelöli a beszéd végét.

⁷ Vö. Suriano, Matthew J.: Death, Disinheritance, and Job’s Kinsman-Redeemer. In: *Journal of Biblical Literature* 129 (2010/1), (49–66) 61.

⁸ Az egység-zárást a 12. vers háromtagos költői sora jelzi. Vö. Watson, Wilfred G. E.: *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques*. Sheffield Academic Press, Sheffield 2009, 64–65., 183. Ld. még Lugt, Pieter van der: *Rhetorical Criticism, and the Poetry of the Book of Job*. Oudtestamentische Studiën XXXII. E. J. Brill, Leiden–New York–Köln 1995, 9–10. Kutatóktól eltérően, utóbbi szerző a Jób 19,20-at egységet kezdő sornak tekinti; uo. 217 skk.

⁹ Hasonló gondolatokat hordoznak a Kr. e. 2. évezredre keltezhető akkád versmű, a *Ludlul bël nēmeqi* I. táblájának 84–98. sorai, amint erre Habel is felhívja a figyelmet. Ld. Habel, Norman C.: *The Book of Job: A Commentary*. The Westminster Press, Philadelphia 1985, 296. A költemény utalt szakaszát ld. a következőben: Pritchard, James Bennett (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament. Third Edition with Supplement*. Princeton University Press, Princeton 1969 [ANET], 596–597. Magyarul ld. Komoróczy Géza (szerk.): *Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek*. Ford. Rákos Sándor. [1974]. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1986, 178–179. A mű kortörténeti ismertetését ld. uo. 288. Andersen és Walton nyomán megjegyezhetjük, hogy noha az ókori Közel-Kelet irodalmában vannak olyan motívumok, amelyek Jób könyvében is előfordulnak, egyik alkotás sem tekinthető utóbbi forrásának, legfeljebb közös gondolatok feldolgozásáról lehet beszélni. A felmerülő kérdések tárgyalásában a Héber Biblia ezen alkotása egyedi, és felülmúlja a mezopotámiai párhuzamait. Összevetésükkor több eltérést látunk, mint hasonlóságot. Vö. Alter, Robert: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary*. W. W. Norton & Company, New York 2010, 31–32. Walton, John H.: *Ancient Israelite Literature in its Cultural Context. A Survey of Parallels Between Biblical and Ancient Near Eastern Texts*. Zondervan Publishing House, Grand Rapids 1990, 185–187.

A perikópa a 19. és az ahhoz tartozó 20. verssel indul, amely Jób elhagyatottságát foglalja össze sajátos módon. Azt a költői eljárást találjuk e két vers egymással való kapcsolatában, amelynek rendjén előbb a konkrét leírást, majd pedig a képi ábrázolást látjuk. Intenzív fokozást is megfigyelhetünk: miután Jób a tényeket közli, megdöbbenő költői képpel fejezi ki, hogy azok milyen hatást gyakoroltak reá. A 19. vers felsorai között is felismerhető a fokozás: *utálnak* → *ellenem fordultak, minden bizalmas barát* → *akiket szerettem*. A 20. versben egyfajta fókuszálás révén történik a fokozás:¹⁰ előbb az egész test képét látjuk (bőr, hús, csont), azt követően mintegy közelképből a fogak körül elsorvadt foghúst (szó szerint: a fog bőrét).¹¹

Az itt olvasható költői sor¹² számos kérdést vet fel. Egyrészt azért, mert az eredeti szövegben a megmenekülés ígését találjuk, amelyet viszont így lehet érteni: „ennyivel maradtam”, tudniillik összetört testemmel, sőt az el is sorvadt foghússal.¹³ Másrészt a testi állapot leírása nem illik az összefüggésbe: egyrészt a tartalma miatt, másrészt pedig amiatt, hogy az eddigiekhez képest feltűnően rövid. Ez a sor azt mondja el, hogy – noha a gyengébb állagú dolog tapad az erősebbhez – a *csontok* ragadnak a testhez. Ez arra utal, hogy Jób csontjait a húsa és a bőre tartják össze.¹⁴ Elfogadhatónak látszik az az érv, miszerint Jób itt a maga lelkiállapotáról beszél.¹⁵ Az elhagyatottság érzetének ilyen ábrázolását jobban

¹⁰ A bibliai héber költészetben felismerhető fokozás eljárásáról ld. Alter, Robert: *A Biblia versművészete*. Ford. Máthé-Farkas Zoltán. Exit Kiadó, Kolozsvár 2013, 30., 36–39.

¹¹ Seow középkori zsidó írásmagyarázókra hivatkozva a fogakkal említett „bőrt” foghúsként érti. Seow, Choon-Leong: *Job 1–21. Interpretation and Commentary*. W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan–Cambridge 2013, 801.

¹² Vö. *Biblia. Kecskeméthy István fordítása*. [1934]. Koinónia – Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2002 [Kecskeméthy-Biblia]: *Bőrömbözz és húsombozz ragadt az én csontom, a fogam bőrével menekültem meg*.

¹³ Clines iróniát érzékel itt, mert a fog az egyetlen testrészünk, amit nem borít bőr, vagyis: az egyetlen menekvésem az, hogy mindent elvesztettem. Jób gyakorlatilag élőhalott. Clines, David John Alfred: *Job 1–20*. Nelson Reference & Electronic 1989, 451–452. „Azzal maradtam, ami lényegében nem létezik, vagyis a fogam bőrével.” Alter szerint itt hiperbolát látunk, ezért nem tart szükségesnek emendációt. Alter, Robert: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary*, 83.

¹⁴ Természetesen gondolhatunk itt a „csont és bőr” idiomatikus jelentésre, vö. Habel, Norman C.: *i. m.* 292., 302. Viszont ha az eredeti szó szerinti szöveg által hordozott képre figyelünk, mélyebb és a kontextusba jobban illeszkedő értelmet fedezhetünk fel.

¹⁵ A zsolotárokból a felhőborított és szétszórt, széthullt, megavult és kiaszott vagy üszkös és a húshoz tapadó csontok képének a használata (6,3; 31,11; 102,4) kiválóan érzékelteti a testi-lelki szenvedést. Az ember „lelki váza”-ként olyan állapotokra utal a felsorolt ábrázolásokban, amelyekben az ember pszichikai egyensúlya felborult, és így a halálszférába került. Isten megerősíti a hívó csontjait, egy sem töredek meg azokból (Zsolt 34,21). Eichrodt szerint a „csontok” a lelki

megértjük, ha Jób önértékelését az úgynevezett *diadikus személyiség* fogalma összefüggésében vizsgáljuk. Eszerint az embernek állandóan egy másik személyre van szüksége önmaga valójának megismeréséhez. Olyan fogalmakban érti meg önmagát, és alakítja ki énképét, amelyeket mások észleltek és neki visszaküldtek (*feedback*). Így a lelkiismeret „individualizált közösségismeretként” fogható fel. A lelkiismeret eszerint az egyén érzékeny figyelése az ő nyilvános ego-képére, belsővé tétele annak, amit mások mondanak. Az egyén így sohasem cselekszik másokra való tekintet nélkül, és emberi voltaához tartozik, hogy megfelel mások elvárásainak. Ebből következően a becsület és a szégyen sarkalatos értékek lesznek számára. A diadikus személy öntudata a csoporthoz tartozástól függ.¹⁶ E szemlélet szerint Jób valóban mindent elvesztett.

A 21–22. versek mondatait legtöbbször Jób kéréseként magyarázzák. Viszont ha nem tévesztjük szem elől, hogy Jób sohasem könyörög a barátainak (vö. 6,22–23), akkor érzékelhető, hogy ő itt inkább a hallgatást kéri tőlük, és ironikusan használja a *barátaim* megszólítást. Olyan „barátok” ők, akik ellenfélként viselkednek (6,14. 15. 27; 13,4), üldözik őt, „testét eszik”. *Isten keze* verte meg őt (1,11; 2,5, 10,7; 13,21, vö. 6,9), akinek pedig ez a sors jutott, az méltó a megvetésre (vö. Ézs 53,3–4). Isten üldözi őt – szolt erről Jób már korábban (13,25–26), a barátok pedig ugyanezt művelik vele.¹⁷ A 22b tulajdonképpen kettős jelentést érvényesít:¹⁸ a barátok magatartása felér a teste marcangolásával (az Isten általi marcang-

élet szerveként jelennek meg a szövegekben. Az általa utalt bibliai lókusok: Ézs 38,13; 58,11; Jer 23,9; Zsolt 6,3; 31,11; 32,3; 51,10; 102,4; Jób 4,14; 30,17; általában a belső ember idiómájaként ld. a Zsolt 35,11; 38,4; a Péld 3,8; 16,24-ben. Eichrodt, Walther: *Theology of the Old Testament*. [1964]. Trans. J. A. Baker. Vol. 2. The Westminster Press, Philadelphia 1967, 146. Clines ebben a megközelítésben tárgyalja ezt a költői sort. Clines, David John Alfred: *i. m.* 451–452. Ld. még Wolff értelmezését, aki a csontokról szólva ugyan nem beszél a lelki aspektusról, viszont Dhorme nyomán később úgy fogalmaz, hogy a sémi pszichológia számára fontosak a test belső részei. Wolff, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája*. Ford. Blázi György. Harmat, Budapest 2001, 47., 91., 6. láb.

¹⁶ Vö. Malina, John Bruce: *The New Testament World – Insights from Cultural Anthropology*. John Knox Press, Atlanta 1981, 51–70. Jóllehet a szerző az újszövetségi korról beszél, a diadikus személyről szóló érvelése összecseng azzal, amit Mathewson írt a Jób 29–31-ről. Ld. Mathewson, Dan: *Death and Survival in the Book of Job. Desymbolization and Traumatic Experience*. T&T Clark, New York–London 2006, 134–135.

¹⁷ Vö. Habel, Norman C.: *i. m.* 302–303. Clines, David John Alfred: *i. m.* 452–455. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 801–802.

¹⁸ Ld. *talhin* [vagy *double entendre*]: a szerző két, eltérő jelentést hordozó szót használ. Egyik jelentés beillik a kontextusba, a másik pedig másodlagos, de közel áll ahhoz. Ez az alakzat a két jelentésnek egyidejű felismerését akarja elérni az olvasó tudatában, amely így esztétikai élményhez vezet. Ld. Gordis, Robert: *The Book of Job and Man. A Study of Job*. [1965]. The University of Chicago Press, Chicago–London 1978, 167., 347., 50. láb.

golást lásd a 16,9-ben; az ellenségeket a Zsolt 7,2; 27,2-ben), ugyanakkor az akkád és arám használat nyomán ez a szókép a rágalmazás idiómájaként is használatos (vö. Dán 3,8; 6,25, ahol a szó szerinti jelentés: *darabokat enni*).¹⁹

Jób a 23–24. versekben megfogalmazottakkal a maga emlékéiről akar gondoskodni az utókor számára: ha már mindent elveszített, legalább ez maradjon. Az „eszkatológiai feltámadás” (John Walton)²⁰ hite előtt az ószövetségi gondolkodásban az a felfogás élt, amely szerint az ember az utódaiban él tovább. (Lásd erről a név fennmaradása iránti törődést – 2Sám 18,18 és a sógorházasság intézményét – Gen 38,8; Dt 25,7).²¹ Idesorolhatók a gonosz, az ellenség elleni beszédek, amelyek az utódok elpusztulásáról, a név eltöröltetéséről szólnak (Jób 18,17; Zsolt 9,6–7; 34,17; Péld 10,7; vö. Préd 2,17). A megfizetés elvének szemléletében a gonosz sorsa a becstelen halál, ennél fogva a tisztességes temetés sem jár ki neki (Jer 16,4.6; vö. 2Kir 9,10; Préd 6,3; Ézs 34,3; Jer 8,1; 22,19).²² Jób ezt a vágyát mondja el e két költői sorban. Noha vannak kutatói vélemények, amelyek az eredeti szöveg **רָבָה**-jét emlékműnek értik,²³ a 23–24. versek gondolatmenetében inkább fokozás ismerhető fel, amelynek értelmében Jób szavai ekképpen parafrázálhatók: bárcsak szavaim leírattatnának (általános megállapítás), könyvbe feljegyeztetnének (konkretizáció), sőt íróvesszővel és ólommal kősziklába metszetnének! (részletező konkretizáció); amint az álmodozó ember egyre részletesebben és konkrétan kidolgozza a maga elképzelését.

A 24. vers képe hasonlít arra, amit I. Dárius behisztuni/bisotuni feliratáról tudunk (Kr. e. 521): a sziklafalon, 60 méter magasságban a király tetteit megörökítő írás látható, amelyben ólommal öntötték ki az uralkodó nevét, ennél fogva az ragyog a napfényben.²⁴ Jób a maga szavainak megörökítését kívánja. Ez

¹⁹ Ld. pl. Fohrer, Georg: *i. m.* 316. Wilde, Arie de: *i. m.* 212. Habel, Norman C.: *i. m.* 292. Hartley, John E.: *The Book of Job*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1988, 291. Clines, David John Alfred: *i. m.* 454.

²⁰ Ld. Walton, John H.: *Old Testament Theology for Christians – From Ancient Context to Enduring Belief*. IVP Academic, Downers Grove 2017, 251–255.

²¹ Eichrodt, Walter: *i. m.* 219–220. Vö. Walton, John H.: *Old Testament Theology for Christians*, 98, 245.

²² Vö. Eichrodt, Walter: *i. m.* 212. Suriano, Matthew J.: *i. m.* 59., 61., 55. láb.

²³ Pope, Marvin H.: *Job. Introduction, Translation, and Notes*. Doubleday & Company Inc., New York 1973, 143–144. Gordis, Robert: *The Book of Job. Commentary, New Translation and Special Studies*. The Jewish Theological Seminary of America, New York City 1978, 204. Habel, Norman C.: *i. m.* 292. Clines, David John Alfred: *i. m.* 455. stb.

²⁴ Fohrer, Georg: *i. m.* 317; Muntag Andor: *Jób könyve*. [1981]. Luther Kiadó, Budapest 2003, 167. Wilde, Arie de: *i. m.* 213. Habel, Norman C.: *i. m.* 292. Alter, Robert: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary*, 83. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 803.

azonban nem a 25 skk versekben foglaltakra vonatkozik!²⁵ Jogi kontextusokban a többes számú מְלִיִּים „esetet” jelent (ld. 13,17; vö. 13,3.6.13. 18. 23–24). Jób tehát a maga ügyének részleteit kívánja megörökíteni, mivel azok ártatlanságát igazolják.²⁶

A 25–27. versek képezte egységben Jób mintegy hangnemet vált: hangja mintegy magabiztossá válik. A mondatkezdő kötőszó ellentétező értelemmel fordítandó: *De tudom...*²⁷ Itt Jób könyvének legvitatottabb mondatait olvassuk.²⁸ A 25. versbeli נִצָּל kifejezés általában azt a személyt jelenti, aki rokonként védelmezi valakinek az érdekeit (Lev 25,25.48–49; Ruth 3,12–13; 4,4.6), vagy éppen vérbosszút áll (Num 35,19; Dt 19,12; Józs 20,3).²⁹ A kifejezést a Szentírás hitvallói Istenre is használták: ő az, aki megváltja népét az egyiptomi fogságból (Ex 6,6; 15,13), a babiloniból (Jer 50,34; Ézs 43,1. 14; 44,22–23; vö. Ézs 60,16 stb.); ő megvált a halálból (Zsolt 103,4; JerSír 3,58); így szólítják őt, vagy így beszélnek róla a zoltárosok (Zsolt 19,15; 78,35; és ő az, aki megbosszulja a gonoszságot (Zsolt 119,154; Péld 23,11).³⁰

stb. A feliratról ld. Bisotun. In: *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/en/list/1222/> (2020. szept. 30.).

²⁵ Fohrer, Georg: *i. m.* 316. Clines, David John Alfred: *i. m.* 456.

²⁶ Habel, Norman C.: *i. m.* 303. Vö. Hartley, John E.: *i. m.* 291. Clines, David John Alfred: *i. m.* 456. Watson a költői egységek elhatárolásakor használatos sarkpont-minta (*pivot pattern*) költői eljárásának egyik esetét látja itt (a מְלִיִּים-t körülvevő 3–3 hangsúly is ennek szerkezeti megoldása lenne?), vö. Zsolt 72,1 (תָּו). Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 218–219.

²⁷ Fohrer, Georg: *i. m.* 320. Muntag Andor: *i. m.* 169. Habel, Norman C.: *i. m.* 303–304. Clines, David John Alfred: *i. m.* 458. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 803. Gunkel nyomán, Jeremias a „meghallgatás-bizonyosság” (*die Gewißheit der Erhörnung*) zoltárokból ismert formáját látja a 16,18–22 és a 19,25–27-ben. Vö. Jeremias, Jörg: *Theologie des Alten Testament*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2015, 471., 472.

²⁸ A 25a-nak ugariti párhuzamára is szoktak hivatkozni, amely szövegben Baal élő voltáról hangzik el a hitvallás, aki az évszakfordulással újra feltámad (CTU 1.6. III.8–9), viszont az egybeesést általánosan esetlegesnek tekintik. Vö. ANET, 140. Ld. Fohrer, Georg: *i. m.* 320., 46. láb. Gordis, Robert: *The Book of Job*, 205. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 805–806. Seow szerint viszont túl csábító az egybeesés ahhoz, hogy elutasíthatnánk (uo. 806.). A hasonló megfogalmazás mögött az az általános emberi remény ismerhető fel, hogy az istenség tud fellépni a halállal szemben.

²⁹ Fohrer, Georg: *i. m.* 320. Pope, Marvin H.: *i. m.* 146. Gordis, Robert: *The Book of Job*, 205–206. Habel, Norman C.: *i. m.* 304. Hartley, John E.: *i. m.* 292–293. Clines, David John Alfred: *i. m.* 459. Alter, Robert: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary*, 83. Barth, Karl: *Church Dogmatics*. Volume IV: *The Doctrine of Reconciliation*. 3,1. Trans. G. W. Bromiley. T & T Clark, Edinburgh 1961, 385., 423–424.

³⁰ Ld. a fennebb is utaltaknál.

Ki a Jób יְהוָה-ja? A kutatói vélemények három csoportba sorolhatók: vannak, akik szerint ez a megváltó ember; van olyan álláspont, amely egy Istentől független mennyei alakról szól; és végül vannak, akik Istent látják a יְהוָה személyében.³¹ Jóbnak szüksége van valakire, aki felvállalja ügyét. Matthew J. Suriano véleménye szerint Jób megváltója az az ember, aki biztosítja majd a Jób tisztességes eltemetését.³² Az újbabiloni peres anyagok vizsgálata nyomán pedig olyan következtetés is született, amely szerint itt egy „második vádló” (*second accuser*) vagy megerősítő tanú, egy ember az (vö. Num 35,30; Dt 19,15–16), akire Jób vár, s akinek megjelenésével megnyerheti ügyét Istennel szemben.³³ Jóbnak szüksége volna egy döntőbíróra, aki pártatlanként tehetne igazságot Isten és öközötte (9,33), egy olyan tanúra, aki képviseli őt (16,19). Ezért a 16,18–21 összefüggésének figyelembevételével a 19,25-ben olvasható יְהוָה nem más, mint Jób megszemélyesített kiáltása, vagyis ártatlansági nyilatkozata – állítja egy másik kutató, David J. A. Clines.³⁴ E megközelítések szerint Isten személye mint Jób יְהוָה-ja azért képzelhető el nehezen, mivel Jób Istent a maga ellenségének látja (vö. 6,4; 10,8–14; 13,24; 16,7–14; 19,7–12; 23,14–17; 31,35). A jogi metafora keretei között pedig Isten nem lehet egyszerre igazságtalan üldöző s ugyanakkor védőügyvéd is.³⁵ Jób gondolkodásának meg kellene változnia ahhoz, hogy itt valóban Istentől legyen szó – állítja Norman C. Habel.³⁶

³¹ Ld. ez irányokra és azok irodalmára hivatkozást Magdalene tanulmányában: Magdalene, Rachel F.: Who is Job's Redeemer? Job in Light of Neo-Babylonian Law. In: *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte* 10. (2004), (292–316) 292–294.

³² Ld. Suriano már utalt tanulmányát. A szerző a júdeai Khirbet el-Qôm régészeti lelőhely 3. sírfeliratára (*Qom 3*) hivatkozik, ahol az elhunyt neve mellett még egy személynév jelenik meg, amely vélhetően egy olyan rokon neve, aki felelős volt a temetési rítusok elvégzéséért. Ez magában foglalta a sírfelirat elkészítését, és ezzel együtt a névnek, tudniillik az elhunyt identitásának emlékezetben való megőrzését is jelentette. Ekképpen összevethető Jób יְהוָה-jával. Suriano, Matthew J.: *i. m.* 53–56. Nem zárható ki, hogy ez is ott lehetett a 23–25. versek képanyagának „forrástartományában”, viszont ez az érvelés egy eltérő struktúrát körvonalaz a költemény ezen részében, s így a 23–27. versek egyetlen gondolategységként jelennek meg; ld. uo. 59–66.

³³ Ld. erről Magdalene, Rachel F. *Who is Job's Redeemer?* című tanulmányának egészét. A szerző érvelése szerint Elihu az egyik tanú, aki megerősíti a sátán vádját (1,11; 2,5) a 34,7–9 és 36,17–21-ben. Jóbnak tehát szüksége van egy tanúra, aki őt igazolja; ld. uo. 310–316. Számolva Jób könyvének törvényszéki főmetaforájával/kognitív metaforájával, ez esetben sem zárható ki a jogi vonatkozások e „forrástartományá”. Az ugyanilyen kontextusban történő megközelítéshez vö. Bovati, Pietro: *Re-Establishing Justice. Legal Terms, Concepts and Procedures in the Hebrew Bible*. Trans. Michael J. Smith. Sheffield Academic Press, Sheffield 1994, 120.

³⁴ Ld. Clines, David John Alfred: *i. m.* 459–460.

³⁵ Ld. Mathewson, Dan: *i. m.* 109–110.

³⁶ Habel, Norman C.: *i. m.* 305–306.

Mindezen álláspontok ellenére egyetérthetünk azokkal az értelmezésekkel, amelyek szerint Jób itt Istenre gondol.³⁷ A monoteisztikus gondolkodás kontextusában Jóbnak rá kell döbbernien arra, hogy mivel Istennel szemben csak Isten léphet fel döntőbíróként, végül is csak ő az egyetlen, aki kimondhatja a felmentő ítéletet.³⁸ Mert a Szentírás általában Istenre vonatkozóan használja a **אֱלֹהִים** kifejezést, itt pedig az *él*³⁹ állítmányt is olvashatjuk,⁴⁰ amely az *él az Isten* esküformula, tudniillik az *élő Isten* – **אֱלֹהִים חַיִּים** asszociációját idézi elő (Józs 3,10; 2Kirá 19,16; Jób 27,2; Zsolt 42,3; 84,3; Ézs 37,17; Jer 10,10; Hós 2,1).⁴¹ Egyébként a 19,26b–27b-vel való összefüggés is erre utal. Jób itt arról tesz hitvallást, hogy az erőszak Istene mögött ott van az igazságosság és szeretet Istene.⁴² Elmondhatjuk, hogy

³⁷ Ld. előbb a 29. lábjegyzet hivatkozásait. Vö. Fohrer, Georg: *i. m.* 321–322. Wilde, Arie de: *i. m.* 214. Jeremias, Jörg: *i. m.* 471–472. (ld. itt a 28. lábj.-et is). 493–495. Ld. még Barth, Karl: *i. m.* 385, 423–424.

³⁸ Ld. Perdue, Leo G.: *Wisdom in Revolt. Metaphorical Theology in the Book of Job*. JSOT Press, Sheffield 1991, 140., 160–161. Vö. Bovati, Pietro: *i. m.* 81. Gordis Jób hitbéli fejlődésének három szakaszát látja a 9,33-ban, a 16,19-ben és a 19,25-ben. Gordis, Robert: *The Book of Job*, 526.

³⁹ Jóllehet esküformulákban a **חַיִּים** állítmányi melléknévként van jelen („Élő az Isten.”), itt a **חַיִּים** geminált igeként viselkedik, s ennél fogva *qal perfectum* alakkal számolhatunk. Ld. Koehler, Ludwig – Baumgartner, Walter: *The Hebrew & Aramaic Lexicon of the Old Testament. CD-Rom Edition*. Trans. Mervyn Edwin John Richardson. Koninklijke Brill, Leiden 1994–2000 [HALOT], § **חַיִּים**. Vö. Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. [1958]. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 21981, § **חַיִּים**. Isteni alany nélkül ld. még Gen 3,22; 25,7; Lev 18,5; 25,35 Ez 20,11.13.21.

⁴⁰ Muntag emlékeztet arra, hogy a *megváltó* szót Ézsaiásnál mindenütt birtokos személyraggal olvassuk, Jób írójának korában „az is már néhány százéves prédikáció volt [...], amely személyes megváltóról szól”. Ezért itt az hangsúlyos, hogy Jób megváltója *él*. Muntag Andor: *i. m.* 170–171.

⁴¹ Vö. Hartley, John E.: *i. m.* 293., 295. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 805. Hartley arra emlékeztet, hogy ha nem Istenről lenne szó, akkor lehetett volna angyal vagy szent (5,1), bíró (9,33–34), tanú (16,19), barát (16,20). Szerinte nem véletlen, hogy az Izráel „hitvallási teológiájában” használt kifejezés került ide; uo. 293. Jób megváltóképe tulajdonképpen Isten hagyományos ábrázolása. Ld. Zuckermann, Bruce: *Job the Silent. A Study in Historical Counterpoint*. Oxford University Press, New York – Oxford 1991, 115.

⁴² Ld. Gordis, Robert: *The Book of Job*, 527. A szerző R. Josua ben Hananira hivatkozik, aki a Jób 27,2 kapcsán állította, hogy egy személy nem esküszik a király életére, csak ha szereti őt, és Avicebron (Kr. u. 11. század eleje), valamint Római Immánuel (1261–1328) költeményeiből idézve mutat rá az Istentől Istenhez való menekülés motívumára. Ld. uo. Vö. Rad, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája*. 1. kötet: *Izrael történeti hagyományainak teológiája*. [1957]. Ford. Görföly Tibor. Osiris Kiadó, Budapest 2000, 328. Hartley, John E.: *i. m.* 295. Mathewson, Dan: *i. m.* 109. Jeremias, Jörg: *i. m.* 471–472. Ld. még Brueggemann, aki arról szól, hogy Izráel nem lepez és nem tagad, amikor hagyja a szövegben érvényesülni a Jahvéval kapcsolatos feszültségeket. Jób élete pedig egy állandóan nyitott drámai folyamat, ahol Jahve kulcsszereplőként alakítja a címszereplő egzisztenciáját. Ebben a nyitott drámában a teljes és hívő emberi élet igényli a Jahvéval

Jób itt Isten iránti szeretetének kinyilvánítását, nyilatkozatát olvassuk, és ez olyan, mint amikor valakinek már nem számít, hogy miként viselkedik a másik, mivel ő csak azt tudja, hogy annak magatartásától függetlenül szereti őt. Jób szereti Istent, éspedig *ok nélkül* – חֲנֹן (Károli Jób 1,9). A hívő embernek azon helyzete ez, amikor szenvedése során magában mintegy „mentséget keres” Isten számára. Noha perel vele, mégis igazán, helyesen szól az Úrról (Jób 42,7.10). Jób nem mond le Istenről. Ezt fejezi ki önelátkozása is a 31. rész kihívó beszédében.

A 25b jogi helyzetet ábrázol: aki utolsóként feláll a törvényszéki eljárásban, az hirdeti az ítéletet.⁴³ Tehát emlékezteti Istent a maga feladatára, tudniillik hogy megváltóként lépjen közbe az ő ügyében.⁴⁴ Az אֶחָרֶיךָ itt határozószóként⁴⁵ értendő: *utoljára*.⁴⁶ A *por* – עָפָר ez esetben a *földet* mint talajt jelenti (vö. 5,6; 8,19; 14,8; 41,25).⁴⁷

A 26. vers első félsorában Jób a maga bőrének *levágásáról* (Kecskeméthy-Biblia), *lenyúzásáról* (Alter) szól.⁴⁸ A második félsor ezt a gondolatot viszi tovább,

való összekapcsolódást [de tegyük hozzá: akár tusakodást is, ld. a Jákobét]. Brueggemann, Walter: *i. m.* 394., 600.

⁴³ Fohrer, Georg: *i. m.* 321–322. Habel, Norman C.: *i. m.* 293. Clines, David John Alfred: *i. m.* 460. Hartley, John E.: *i. m.* 294. Zuckerman, Bruce: *i. m.* 260., 352. láb. Bovati, Pietro: *i. m.* 240., 244., 46. láb. Magdalene, Rachel F.: *i. m.* 314. Alter, Robert: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary*, 84. Hartley viszont fenntartja a *double entendre* lehetőségét is, mivel a kontextus teofániára utaló árnyalatot is hordoz, tudniillik a *látás* motívumát a 26–27-ben). Hartley, John E.: uo. Hozzá kell tennünk, hogy ez az értelem csak a mű a második olvasata, vagyis „előre-visszaolvasása” (Pelham) esetén jogosult; vö. Clines, David John Alfred: *i. m.* 462. Pelham, Abigail: *Contested Creations in the Book of Job. The World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*. Brill, Leiden 2012, 40–41.

⁴⁴ Jób kihívja Istent, hogy Isten legyen; ld. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 809. Vö. Brueggemann nézetével, aki az ellentanuság ilyen funkciójáról szól: Izráel kimondja az igazságot az alaptanúsággal szemben is, ugyanakkor éppen arra hivatkozva várja a változást, és az igazmondás által akarja mozgosítani Jahvét. Brueggemann, Walter: *i. m.* 402. Jeremias, Jörg: *i. m.* 493–494.

⁴⁵ Habel, Norman C.: *i. m.* 307. Hartley, John E.: *i. m.* 294. HALOT, § אֶחָרֶיךָ. Clines, David John Alfred: *i. m.* 460.

⁴⁶ Seow a szó névszói értelmezése mellett érvel azzal, hogy Jób szerzője deuteróészaiási tradícióra utalhat (ld. Ézs 44,6). Seow, Choon-Leong: *i. m.* 824., vö. Pope, Marvin H.: *i. m.* 146. Ld. például Fohrer, Gordis és De Wilde fordítását, valamint az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, illetve a Kecskeméthy-Biblia változatát: „mint utolsó”, „utolsóinak”. Ld. *Teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia két kötetben*. II. [Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1897–1906]. Harmadik, változatlan kiadás. Makkabi Kiadó, Budapest (é. n.), [IMIT-Biblia]. Vö. Fohrer, Georg: *i. m.* 307. Gordis, Robert: *The Book of Job*, 206. Wilde, Arie de: *i. m.* 207. Így azonban a héber szövegben jelöletlen (aszindetikus) hasonlatot kell feltételeznünk.

⁴⁷ Vö. Pope, Marvin H.: *i. m.* 146. Gordis, Robert: *The Book of Job*, 206.

⁴⁸ A עָפָר többes számú igealak a határozatlan alany kifejezésére is használatos; ld. Gesenius, Wilhelm – Kautzsch, Emil – Cowley, Arthur E. (eds.): *Gesenius' Hebrew Grammar*. Clarendon

amikor Isten *test nélkül* való látásáról beszél.⁴⁹ Ilyen fordítást támogat a költői sor parallelizmusa: itt előbb a konkrét leírást találjuk, majd azután az általánosabbat. De akár a következményesség mozzanata is tetten érhető abban, hogy a testi mivolt megsemmisülésének kezdetét, tudniillik a bőr levágását, majd a végeredményét, a test nélküli mivoltot látjuk. Ez a költői sor a meghalást adja értésünkre.⁵⁰ Mivel az ószövetségi gondolkodás nem tudott számolni testetlen léttel,⁵¹ itt a test megsemmisülése nagy nyitottságot érzékeltet: ha nincs is tovább, mégis meglátom Istent. Ekképpen pedig párhuzamát képezi a Zsolt 73,26-ban foglaltaknak: nem tudni, hogyan, de az Istennel való kapcsolatot a test megsemmisülése sem írhatja felül – olvassuk ott.⁵² Jób ezt az Isten általi megváltására, vagyis az ő ügyének rendezésére érti, akkor is, ha ő meghal. A mikénről nem tudunk meg semmit.

Press, Oxford 21910 [GKC], § 144. g. A felsor végén gondot okoz a **נָאֵץ** nőnemű mutató névmás – mivel az **עוֹר** hímnemű, nem vonatkozhat arra. Véltetően itt semleges értelmű a használata, ilyenként pedig gyakran a nőnemű alak használatos. Ld. Waltke, Bruce K. – O'Connor, Michael Patrick: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. [1990]. Eisenbrauns, Winona Lake 2004², §6.6.d. §16.3.5.c; vö. GKC, §136.b. Habel itt mintegy megerősítő mondatszóként érti, „ez fog történni”, „így van” jelentéssel (viszont a 25a–26a általa javasolt egységében); Habel, Norman C.: *i. m.* 290. 298. Javaslata nyomán, de a masszoréta sortagolás szerint így a sorvégi **נָאֵץ**-ot közbevetésként érthetjük: „És miután bőromet levágták – az lesz! –, / akkor testem nélkül látom meg Istent.”

⁴⁹ A **מִבְּשָׂרִי** fordítása felől megoszlanak a vélemények. A *testben* való Isten-látás értelmet támogatja Münster, Méliusz, Kálvin, a Vizsolyi Biblia; Terrien, a MBT, Gordis, De Wilde, Muntag, Habel, Hartley, Clines, Alter; és *testem nélkül* jelentést olvasunk a következőknél: IMIT-Biblia, Károli-Biblia, Kecskeméthy-Biblia, Fohrer, Pope; Seow; RÚF. Ld. *Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentumának próféták és apostolok által megíratott szent könyvei*. Magyar nyelvre fordított egészen és újonnan az Istennek Magyarországon való Anyaszentegyházának épülésére. Vizsolyban nyomtatott Mantskovit Bálint által, MDXC Boldogasszony havának 10. napján. Hasonmás kiadás. Magyar Helikon, Budapest 1981 [Vizsolyi Biblia]. Mindamelllett a **וְ** előjárónak itt feltételezhető valamelyik jelentése még nem ad választ arra a kérdésre, hogy Jób a halála előtti vagy az utáni Isten-látásról beszél – ld. erről a kutatói véleményeket részletesen az imént említett szerzők-írások vonatkozó szakaszaiban.

⁵⁰ Akik Jóbnak a földi életében bekövetkező megváltása reményét hangoztatják, egy végsőkig tönkrement testi állapot helyzetét látják itt; vö. Zuckerman, Bruce: *i. m.* 134.

⁵¹ Terrien, Samuel – Scherer, Paul: *The Book of Job*. In: Harmon, Nolan B. (ed.): *The Interpreter's Bible*. Volume III: *Kings. Chronicles. Ezra. Nehemiah. Esther. Job*. Abingdon, Nashville 1954, 1055. Hartley fogalmaz úgy, hogy ha Jób láthatatlan szellemként lehet tanúja a maga felmentésének, akkor elég tartalmatlan a győzelme. Hartley, John E.: *i. m.* 296.

⁵² Vö. Wolff, Hans Walter: *i. m.* 139. Kustár Zoltán: *A protestáns Revideált újjordítású Biblia (RÚF 2014) ószövetségi részében végzett módosítások. Elvek, eredmények, tartalmi indoklások*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Ószövetségi Tanszékének tanulmányi füzetek. Új Sorozat 7. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2017, 307. Vö. Eichrodt, Walter: *i. m.* 2: 520–522. Seow is jelzi: az Isten meglátása az igazán hangsúlyos itt; ld. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 826.

A 27. vers két első sortagjában Jób hangsúlyozza azt, hogy ő személyesen látja meg Istent. A parallelizmus előbb az általános közlést, majd annak konkretizálását hozza: *meglátom* → *tulajdon szemeim látják meg*. Ennek a konkretizációnak sajátossága, hogy olyan pleonazmust olvasunk (a szem lát), amelyben a szemek, megszemélyesítve a mondat alanyát, metonímiát képeznek: Jób szemei látják Istent, ahol a szemek a Jób személye (a *rész az egész helyett* típusú metonímia).⁵³

A 27c szövegében a כלה ígét találjuk, amely a testi szervek megnevezésével a vágyakozásban való elenyészés kifejezése (vö. Zsolt 84,3; 119,82. 123),⁵⁴ a test belső szervei pedig az ember lelkivilágának kifejezői is, ugyanis a sémi pszichológia számára fontosak a test belső részei. Így kell tekintenünk a *veséket* is, amelyek a legkifinomultabb érzelmek szervét képezik (vö. Zsolt 73,21; Péld 23,16), ugyanakkor „anatómiánk legérzékenyebb részei” is (Clines), s ezért az embert veséiben sújtó fájdalmak kiváltképpen mélyek (Eichrodt); és a Jób 19,27 „lenne az utolsó szöveghely, amely a testi aspektust tartja szem előtt” (Wolff).⁵⁵ A háromtagú költői sor utolsó eleme zárlatként hozzászól, megerősíti: Jób teljes lényével vágyakozik megváltója, Isten meglátására.⁵⁶

3. A Jób 19,25–27 értelmezésének kérdései

Keresztyének körében Jób könyvéből talán a 25–27. versek szövege a legismertebb, de egyben interpretáció szempontjából a legproblematisabb is.

A rabbinikus forrásokban kevés megjegyzés található Jób könyvéhez.⁵⁷ A maszszorétákkal kortárs Szaadja (882–942) megközelítése nem szól a feltámadásról. Az ő arab változata eltér a maszszoréta szövegtől, érvelése szerint pedig Jób próbája nem volna igazi, ha ő előre örülne egy jövőbeni megjutalmazásnak.⁵⁸ Rási (1040–1105) úgy magyarázza a 25. verset, hogy a megváltó megmarad

⁵³ Vö. Szathmáry István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2008, § metonímia; § pleonazmus. Ugyanezt a „metonimikus funkciójú pleonazmust” ismerhetjük még fel a Jób könyvének következő helyein: 7,7; 13,1; 28,10; 29,11.

⁵⁴ Gordis, Robert: *The Book of Job*, 207.

⁵⁵ Eichrodt, Walter: *i. m.* 145. Clines, David John Alfred: *i. m.* 462. Wolff, Hans Walter: *i. m.* 93., vö. uo. 91., 6. láb.

⁵⁶ De Wilde a 29c-t illeszti ide: *az én veséim sóvárognak [...] a Mindenható tanúságáért!* [saját fordításom a német szövegből] Wilde, Arie de: *i. m.* 207.

⁵⁷ Ld. Eisen, Robert: *The Book of Job in Medieval Jewish Philosophy*. Oxford University Press, New York 2004, 40. Vö. a perikópára vonatkozóan: Baba Bathra 15a,20 (23. v.); 116a,22–23 (21. v.); ld. Epstein, Isidore (ed.): *Soncino Babylonian Talmud*. Translated into English with notes, glossary and indices under the editorship of Rabbi Dr. I. Epstein. The Soncino Press, London. (Elektronikus változat).

⁵⁸ Eisen, Robert: *i. m.* 40–41. Ezt az érvet ld. például Hartleynál is: Hartley, John E.: *i. m.* 296.

mindvégig, és megfizet a barátoknak.⁵⁹ A zsidó értelmezésben Gersonidész (1288–1344) az, aki szerint Jób hisz a halhatatlanságban, a 19,25-beli megváltó pedig Istenre vonatkozik, aki halhatatlanság által „állítja helyre”, igazolja a szenvedő Jóbót.⁶⁰

A keresztyén értelmezés régtől fogva a testi feltámadást igazoló ószövetségi lókusként tartja számon a Jób 19,25 skk-t. Római Kelemen (1. század) a feltámadásról szólva idézi a Jób 19,26 szövegét a korintusiakhoz írt levelében.⁶¹ Origenész (kb. 185–kb. 254), Hieronymus (kb. 347–420) is így érti ezt a szakaszt, de ez az értelmezés napjainkig fennmaradt az egyházban. Az ókori keresztyénségben Khrüszosztomosz (347–407) a kivétel, aki szerint itt nem a feltámadásról van szó.⁶²

Reformációkori vonatkozásban szólni lehet a Károli Gáspárék forrásai közé tartozó Sebastian Münster (1488–1552) héber-latin Ószövetségének a Jób 19,25-höz írott magyarázó jegyzetéről, amely Krisztusra utalónak tekinti a szöveget.⁶³ Kálvin a feltámadás összefüggésében hivatkozik erre a textusra.⁶⁴ Méliusz változata pedig így hangzik (átírással): *Ezt én bizonynyal megtudtam, hogy az én megváltó (Christusom) él: Aki az utolsó időben feltámad a porban alvók közül, és (feltámaszt) engem*

⁵⁹ *The Complete Jewish Bible, With Rashi's Commentary*. Translation edited by Rosenberg, A. J. § Iyov – Job Chapter 19. In: *Chabad.ORG*. https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16421/showrashi/true/jewish/Chapter-19.htm (2020. okt. 7.).

⁶⁰ Vö. Eisen, Robert: *i. m.* 149.

⁶¹ Római Szent Kelemen levele a korintusiakhoz xxvi. Ford. Ladocsi Gáspár. In: Vanyó László (szerk.): *Apostoli atyák*. Ókeresztény írók III. Szent István Társulat, Budapest 1988 (55–86), 65. Elektronikus változat. A szerzőről ld. uo. 55–56.

⁶² A legtöbb kutató megteszi az értelmezéstörténeti áttekintést, ld. például Fohrer, Georg: *i. m.* 317–321. Pope, Marvin H.: *i. m.* 147. Wilde, Arie de: *i. m.* 214–215. Clines, David John Alfred: *i. m.* 463–465. Hartley, John E.: *i. m.* 295–297. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 793.

⁶³ Ld. Munster, Sebastian (ed.): *Veteris Instrumenti. Tomus Secundus, Prophetarum Oracula atq[ue] Hagiographa continens* [...]. Hisari & canonici libri, amice Lector, sic ad Hebraicam veritatem genuina versione in latinum sunt traducti, ut ne quidem ad latum unguem ab ea dissideant. Quibus praeterea in locis & sententiis obscurioribus opera Sebastiani Munsteri non parum accessit lucis per Annotationes, quas vel ex Hebraeorum commentariis, vel ex probatoribus latinis scriptoribus adiecit [Az első kötet hordozza a kiadás adatait: *Hebraica Biblia, latina planeq;* noua Sebast. Munsteri tralatione. Basileae 1546.], 1348., h láb.

⁶⁴ Fő művében a reformátor kétszer idézi Jób szavait, de eltérő olvasatok szerint; ld. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. Ford. Ceglédi Sándor, Rábold Gusztáv. [Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa 1909, repr.] Kálvin János Kiadó, Budapest 1995, I. köt., 425. (II. 10,19); II. köt. 277. (III. 25,4).

is).⁶⁵ A Vizsolyi Biblia idetartozó jegyzetét pedig így olvashatjuk [(az általam készített átírással): „De mi szükség sok szóval ti ellenetek az én igazságomat oltalmaznom, és azt mi szükség kőre írni: elég énnékem az én hitem, melynek általa az Isten ígéretiben annyira nyugszom, hogy az feltámadást és örök életet reménelem, és azzal vigasztaljam magamat.”⁶⁶

A kutatásban főként három vélemény körvonalazódott a Jób 19,25–27 alapján. Egyik szerint ezek a versek a feltámadás doktrínájáról szólnak, viszont a 7,9, a 10,21 és a 14,10.12 alaptalanná teszik ezt a feltételezést. Egy másik megközelítés azt állítja, hogy Jób elképzelésében az Istennel való találkozás a halál után fog megtörténni testetlen állapotban. A harmadik meglátás pedig arról szól, hogy Jób a maga helyreállítását a halál előtt várja, azzal érvelve, hogy a 26. vers szavai a tönkrement állapotára utalnak.⁶⁷

Mindezeket figyelembe véve meg kell különböztetnünk egy szövegelemző-exegetikai olvasatot és egy bibliai, illetve rendszeres teológiai értelmezést, majd pedig egy homiletikai megközelítést. A szöveg szintjén itt nem beszélhetünk feltámadáslókusról. A legtöbb, amit mondhatunk, az, hogy Jób szereti Istent, még ha kegyetlen ellenségeként is látja őt a maga helyzetében, és bizonyos abban, hogy Isten az ő megváltójaként, ügyének rendezőjeként fog fellépni akkor is, ha ő már meghalt. Ez nem a feltámadásról szóló hitvallás, hanem tanúskodás arról, hogy az Istennel való kapcsolat nem szűnik meg a halál beálltával sem (lásd a Zsolt 73,26-ot is). Úgy fogalmazhatunk, hogy ez a szöveg nem a feltámadásról szól, hanem arról, amit az Újszövetség felől is a feltámadáshit lényegeként ismerhetünk fel (vö. Ján 14,3b; 17,24).⁶⁸

Ez a gondolat a Jób könyvének „előre- és visszaolvasása” (Abigail Pelham)⁶⁹ révén erősödik meg. Ahhoz, hogy itt is Jób Isten iránti szeretetéről szólhassunk, nem szabad elfelejtenünk az 1,1–5.21-ben és a 2,10-ben olvasottakat. Azt sem,

⁶⁵ Melius Juhász Péter: *A Szent Jób könyvének a Sidó nyelvből és a bölcs magyarizáló fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre 1565-ben*. Szerk. Ötvös László. Hasonmás kiadás, Debrecen 2008, 47r (ld. ott a széljegyzetet is), vö. uo. 47v (magyarázat).

⁶⁶ *Vizsolyi Biblia*, II. köt., 522v–523.

⁶⁷ Ld. Clines, David John Alfred: *i. m.* 463–464, vö. uo. 464–466.

⁶⁸ Vö. „[...] az ószövetségi ember a halálfélelmével szemben nem egy feltámadás-ideológiát állított, hanem abban a »csendes bizonyosságban« élt, hogy JHVH-val való közösségét még a halál sem szakíthatja meg”. Kozma Zsolt: A bűn és halál teológiája az Ószövetségben. In: Kozma Zsolt: *Hagyomány és időszerűség. Tanulmányok*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2002, (17–29), 27–28.

⁶⁹ Pelham, Abigail: *i. m.* 40–41. Vö. Clines, David John Alfred: *i. m.* 462. Előbbi szerző művének idevonatkozó érveléséről ld. a következő ismertetésben is: Máthé-Farkas Zoltán: Pelham, Abigail: Contested Creations in the Book of Job. *The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*. In: *Református Szemle* 109. (2016/5), (581–589) 582–583.

hogy noha Jób a megfizetéselv⁷⁰ mentén gondolkodik a maga helyzetéről és Istennek hozzá való viszonyulásáról, ő mintegy „semmiért” (vö. a sátán érvelésével az 1,9-ben, és a 19,20-ban olvashatókkal) „egészen” szereti Istent. Ha a 19,25-ben emlékezteti Istent a megváltó voltára,⁷¹ úgy a 31. részben kiprovokálni akarja Isten fellépését, megszólalását. Amikor Isten megjelenik, Jób az ő elvárásaitól teljesen eltérő „választ” kap: meglátja Istent (42,5). Az a helyzet ez, amikor a megoldott konfliktus még inkább elmélyíti a kapcsolatot: Jób nem adja fel, nem akarja megátkozni Istent. Megharcolja a maga harcát Istennel, ami folytán jobban megismeri őt.

Vallástörténeti és bibliai teológiai megközelítésben szólni kell arról is, hogy a feltámadáshit fejlődésének mely pontjára tehetők Jób itt olvasható szavai. Ezek mindenképpen a feltámadásról kifejezetten szóló hitvallások (Ézs 26,19; Dán 12,2)⁷² előtti helyzetet tükrözik. Viszont Jób itt elhangzó tanúságtétele nyitott a

⁷⁰ A megfizetéselv az *ISTEN ÉS EMBER KAPCSOLATA EGY JOGI VISZONY* fogalmi metaforával írható le, ami az ókori világ gondolkodását meghatározó *szintetikus felfogás* legáltalánosabb megfogalmazása. Ennek változataként érthetjük az *ISTEN ÉS EMBER KAPCSOLATA EGY SZÖVETSÉGI VISZONY* fogalmi metaforát, amely az előbbinek teológiai megfogalmazása. Azaz: az igaz mivolt és a jólét, valamint a bűn és bűnhődés összefüggéseit az isteni igazságossággal, joggyakorlattal, illetve az embernek ahhoz való alkalmazkodásával vagy alkalmazkodása hiányával kapcsolja össze. Von Rad így fogalmaz: „[...] az ókori ember számára [...] a rossz tett csupán a bűn egyik vonatkozása volt [...]. A bűnt elkövetőre sújtó »megtorlás« e felfogás szerint [...] az ettől fogva további hatásokat kifejtő rossz kisugárzása. [...] ez a felfogás eleve az ember tette és állapota közti lehető legszorosabb összefüggésből indul ki [...]. Ezt a felfogást »szintetikus életszemléletnek« nevezték, mivel nem választja el egymástól azt, hogy mit tesz és milyen állapotban van az ember [...]”. A Példabeszédek könyvében azonban egy semlegessé váló, automatikusan működő világrenddé is válik. Ld. Rad, Gerhard von: *i. m.* 211–112. Vö. Barth nézetét, amely szerint Jób barátai úgy képzelik el Istent (a maga történetiségétől elvonatkoztatva), mint a megfizetéselv tervezőjét, szavatolóját, végrehajtóját, mint aki végül is önmaga foglyává válik, attribútumait nem az ő személye határozza meg, hanem sokkal inkább bizonyos isteni tulajdonságok megszemélyesítéséről, összefoglalataról van szó. Barth, Karl: *i. m.* 459–461. Brueggemann erkölcsi következetességet biztosító (szövetségi) szankciórendszerrel beszél; Brueggemann, Walter: *i. m.* 465–466., 481. Ő viszont azt hangsúlyozza, hogy ez nem önműködő rendszer, hanem JHWH „hűséges szándékosságának kihirdetése”; ld. uo. 424.

⁷¹ Vö. Seow, Choon-Leong: *i. m.* 806. Jeremias, Jörg: *i. m.* 494.

⁷² Vö. Albertz nézetével, aki az Ézs 24–27 keletkezését a Kr. e. 330–221 közötti időszakra valószínűsíti, a Dán 1–12-t pedig a Makkabeusok harcainak idejére keltezi (Kr. e. 176–160). Albertz, Rainer: *i. m.* 570–571., 576–577. Vö. e. szövegekre vonatkozóan Marjovszky Tibor: „A föld megszüli az árnyakat” – néhány megjegyzés a rabbinikus hagyomány föltámadás hitéhez. In: Zsengellér József (szerk.): *Eszékhatológia és utópia*. Acta Theologica Papensia 6. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa 2001, 9–16.

Jézus Krisztus által megmutatott evangélium felé,⁷³ sőt annak jelentőségét mutatja fel.⁷⁴ Rendszeres teológiai szempontból pedig azt mondhatjuk, hogy a Jób által megváltóként tekintett Isten Krisztusban a mi megváltónk, aki az ő feltámadásával tette konkréttá és pecsételte meg azt, amiben Jób reménykedett, azaz hogy Istentől sem halál, sem élet nem választhat el. A perikópa szövegén túl pedig azt állapíthatjuk meg, hogy Jób hite is tudvalevően a Szentlélek munkálkodásának gyümölcse (vö. II. Helvét Hitvallás XVI., illetve Heidelbergi Káté 21. 53.); amint igaz, hogy a Szentlélek indíttatása a mi konkrét hitdöntéseinkben ér cél.

Homiletikailag és lelkigondozói szempontból pedig nem szabad figyelmen kívül hagynunk a Jób 19,25–27-hez kapcsolódó keresztyén hagyományt. Túl a keresztyén értelmezés- és kultúrtörténeti vonatkozásokon számos temetési prédikáció a Krisztusra tekintő feltámadáshit kontextusában láttatja Jób szavait. Nem kérdés, hogy a gyász helyzetében, a betegségben, azokban a helyzetekben, amikor emberekről esetleg kiderül, hogy Jób e hitvallása reménységet, megerősítést jelent a számukra, nincs helye a precíz exegetikai helyreigazításnak, mert abból valószínűleg nem lelkigondozás lesz. (Egyébként keresztyén hitvallásunkat is Jób szavaival fogalmazhatjuk meg!) Viszont a rendes istentiszteleti prédikáció – természetesen szem előtt tartva az imént megfogalmazottakat – nem tekinthet el a szöveghű értelmezéstől; mindamellett nem hagyhatjuk ki annak felmutatását, ami közös Jób hitében és a mi keresztyén hitünkben. Ez pedig az a bizalom, amely meg van győződve arról, hogy Isten a mi Megváltónk.

Felhasznált irodalom

Albertz, Rainer: *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period. Volume 2: From the Exile to the Maccabees*. Trans. John Bowden. SCM Press, London 1994.

⁷³ Walton arra hívja fel a figyelmet, hogy Jób לַיְהוָה-ja nem tekinthető Krisztus anticipációjának. A helyreállítás/igazolás ártatlanságot feltételez, a megváltás pedig bűnösséget. Jób viszont nem bűnből való megváltást keres, hanem olyanvalakit, aki visszaállítja őt korábbi állapotába. Walton, John H.: *Old Testament Theology for Christians*, 53., 35. l.áb. Ld. még Parsons, Greg W.: Guidelines for Understanding and Proclaiming the Book of Job. In *Bibliotheca Sacra* 151, Issue 604 (1994), (394–414) 406–407.

⁷⁴ Hartley szerint itt nem kifejezetten a feltámadás doktrínájának igazolását találjuk, viszont ugyanazt a logikát ismeri fel, ami előfeltétele az újszövetségi feltámadástannak. Isten igazságos volta mindkét esetben feltételezett, még akkor is, ha ő megengedi is az ártatlan szenvedését. Krisztus ártatlan szenvedésében Isten azonosul az ártatlan Jób helyzetével. Jób Istenbe vetett bizodalma modellértékű a keresztyének számára – teszi hozzá a szerző. Hartley, John E.: *i. m.* 297. A bizodalom – magától értetődően – ugyanaz kell hogy legyen, viszont a megváltásra vonatkozóan nem téveszthetjük szem elől Walton fennebb említett észrevételét.

- Alter, Robert: *A Biblia versművészete*. Ford. Máthé-Farkas Zoltán. Exit Kiadó, Kolozsvár 2013.
- Alter, Robert: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary*. W. W. Norton & Company, New York 2010.
- Barth, Karl: *Church Dogmatics*. Volume IV: *The Doctrine of Reconciliation*. 3,1. Trans. G. W. Bromiley. T & T Clark, Edinburgh 1961.
- Biblia. Kecskeméthy István fordítása*. [1934]. Koinónia – Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2002.
- Bisotun. In: *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/en/list/1222/> (2020. szept. 30.)
- Bovati, Pietro: *Re-Establishing Justice: Legal Terms, Concepts and Procedures in the Hebrew Bible*. Trans. Michael J. Smith. Sheffield Academic Press, Sheffield 1994.
- Brueggemann, Walter: *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás*. Ford. Tunyogi Lehel. Exit Kiadó, Kolozsvár 2012.
- Clines, David John Alfred: *Job 1–20*. Nelson Reference & Electronic 1989.
- Eichrodt, Walther: *Theology of the Old Testament*. [1964]. Trans. J. A. Baker. Vol. 2. The Westminster Press, Philadelphia 1967.
- Eisen, Robert: *The Book of Job in Medieval Jewish Philosophy*. Oxford University Press, New York 2004.
- Epstein, Isidore (ed.): *Soncino Babylonian Talmud*. Translated into English with notes, glossary and indices under the editorship of Rabbi Dr. I. Epstein. The Soncino Press, London. (Elektronikus változat).
- Fohrer, Georg: *Das Buch Hiob*. Evangelische Verlagstalt, Berlin 1967.
- Gesenius, Wilhelm – Kautzsch, Emil – Cowley, Arthur E. (eds.): *Gesenius' Hebrew Grammar*. Clarendon Press, Oxford 1910.
- Gordis, Robert: *The Book of God and Man. A Study of Job*. [1965]. The University of Chicago Press, Chicago–London 1978.
- Gordis, Robert: *The Book of Job. Commentary, New Translation and Special Studies*. The Jewish Theological Seminary of America, New York City 1978.
- Habel, Norman C.: *The Book of Job: A Commentary*. The Westminster Press, Philadelphia 1985.
- Hartley, John E.: *The Book of Job*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1988.
- Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. Ford. Ceglédi Sándor, Rábold Gusztáv. [Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa 1909, repr.] Kálvin János Kiadó, Budapest 1995.
- Koehler, Ludwig – Baumgartner, Walter: *The Hebrew & Aramaic Lexicon of the Old Testament. CD-Rom Edition*. Trans. Mervyn Edwin John Richardson. Koninklijke Brill, Leiden 1994–2000.

- Komoróczy Géza (szerk.): *Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek*. [1974]. Ford. Rákos Sándor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1986.
- Kozma Zsolt: A bűn és halál teológiája az Ószövetségben. In: Kozma Zsolt: *Hagyomány és időszűrés. Tanulmányok*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2002, 17–29.
- Kustár Zoltán: *A protestáns Revideált újjordítású Biblia (RÚF 2014) ószövetségi részében végzett módosítások. Elvek, eredmények, tartalmi indoklások*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Ószövetségi Tanszékének tanulmányi füzetei. Új Sorozat 7. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2017.
- Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. [1958]. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 21981.
- Lugt, Pieter van der: *Rhetorical Criticism, and the Poetry of the Book of Job*. Oudtestamentische Studiën XXXII. E. J. Brill, Leiden–New York–Köln 1995.
- Magdalene, Rachel F.: Who is Job’s Redeemer? Job in Light of Neo-Babylonian Law. In: *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte* 10. (2004), 292–316.
- Malina, John Bruce: *The New Testament World – Insights from Cultural Anthropology*. John Knox Press, Atlanta 1981.
- Marjovszky Tibor: „A föld megszüli az árnyakat” – néhány megjegyzés a rabbinikus hagyomány föltámadás hitéhez. In: Zsengellér József (szerk.): *Eszkatológia és utópia*. Acta Theologica Papensia 6. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa 2001, 9–16.
- Mathewson, Dan: *Death and Survival in the Book of Job. Desymbolization and Traumatic Experience*. T&T Clark, New York–London 2006.
- Máthé-Farkas Zoltán: Pelham, Abigail: Contested Creations in the Book of Job. The World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be. In: *Református Szemle* 109. (2016/5), 581–589.
- Melius Juhász Péter: *A Szent Jób könyvének a Sidó nyelvből és a bölcs magyarázók fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre 1565-ben*. Szerk. Ötvös László. Hasonmás kiadás, Debrecen 2008.
- Munster, Sebastian (ed.): *Veteris Instrumenti. Tomus Secundus, Prophetarum Oracula atq[ue] Hagiographa continens [...]. Hisari & canonici libri, amice Lector, sic ad Hebraicam veritatem genuina versione in latinum sunt traducti, ut ne quidem ad latum unguem ab ea dissideant. Quibus praeterea in locis & sententiis obscurioribus opera Sebastiani Munsteri non parum accessit lucis per Annotationes, quas vel ex Hebraeorum commentariis, vel ex probatoribus latinis scriptoribus adiecit. [Hebraica Biblia, latina planeq; noua Sebast. Munsteri tralatione. Basileae 1546.] 1348.*
- Muntag Andor: *Jób könyve*. [1981]. Luther Kiadó, Budapest 22003.
- Parsons, Greg W.: Guidelines for Understanding and Proclaiming the Book of Job. In *Bibliotheca Sacra* 151, Issue 604 (1994), 394–414.
- Pelham, Abigail: *Contested Creations in the Book of Job. The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*. Brill, Leiden 2012.

- Perdue, Leo G.: *Wisdom in Revolt. Metaphorical Theology in the Book of Job*. JSOT Press, Sheffield 1991.
- Pritchard, James Bennett (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament. Third Edition with Supplement*. Princeton University Press, Princeton 1969.
- Pope, Marvin H.: *Job. Introduction, Translation, and Notes*. Doubleday & Company Inc., New York 31973.
- Rad, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája*. 1. kötet: *Izrael történeti hagyományainak teológiája*. [1957]. Ford. Görfföl Tibor. Osiris Kiadó, Budapest 2000.
- Római Szent Kelemen levele a korintusiakhoz xxvi. Ford. Ladocsi Gáspár. In: Vanyó László (szerk.): *Apostoli atyák*. Ókeresztény írók III. Szent István Társulat, Budapest 1988, 55–86.
- Seow, Choon-Leong: *Job 1–21. Interpretation and Commentary*. W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan–Cambridge 2013.
- Suriano, Matthew J.: Death, Disinheritance, and Job’s Kinsman-Redeemer. In: *Journal of Biblical Literature* 129 (2010/1), (49–66) 61.
- Szathmáry István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2008.
- Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentumának próféták és apostolok által megíratott szent könyvei*. Magyar nyelvre fordítottat egészen és újonnan az Istennek Magyarországon való Anyaszentegyházának épülésére. Vizsolyban nyomtatott Mantskovit Bálint által, MDXC Boldogasszony havának 10. napján. Hasonmás kiadás. Magyar Helikon, Budapest 1981.
- Teljes kétnyelvű (béber–magyar) Biblia két kötetben*. II. [Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1897–1906]. Harmadik, változatlan kiadás. Makkabi Kiadó, Budapest (é. n.).
- Terrien, Samuel – Scherer, Paul: The Book of Job. In: Harmon, Nolan B. (ed.): *The Interpreter’s Bible*. Volume III: *Kings. Chronicles. Ezra. Nehemiah. Esther. Job*. Abingdon, Nashville 1954.
- The Complete Jewish Bible, With Rasbi’s Commentary*. Translation edited by Rosenberg, A. J. § Iyov – Job Chapter 19. In: *Chabad*. ORG. https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16421/showrashi/true/jewish/Chapter-19.htm (2020. okt. 7.).
- The Leon Levy Dead Sea Scrolls Digital Library*. <https://www.deadseascrolls.org/il/explore-the-archive/manuscript/11Q10-1> (2020. szept. 28.).
- Waltke, Bruce K. – O’connor, Michael Patrick: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. [1990]. Eisenbrauns, Winona Lake 2004.
- Walton, John H.: *Ancient Israelite Literature in its Cultural Context. A Survey of Parallels Between Biblical and Ancient Near Eastern Texts*. Zondervan Publishing House, Grand Rapids 1990.
- Walton, John H.: *Old Testament Theology for Christians – From Ancient Context to Enduring Belief*. IVP Academic, Downers Grove 2017.

- Watson, Wilfred G. E.: *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques*. Sheffield Academic Press, Sheffield 2009.
- Wilde, Arie de: *Das Buch Hiob. Eingeleitet, übersetzt und erläutert*. E. J. Brill, Leiden 1981.
- Wolff, Hans Walter: *Az Ószövevény antropológiája*. Ford. Blázi György. Harmat, Budapest 2001.
- Zuckermann, Bruce: *Job the Silent. A Study in Historical Counterpoint*. Oxford University Press, New York – Oxford 1991.

* * *

Job 19,25–27 are probably the most widely known verses from his book. This pericope is often evoked on funeral occasions, and many Christians undoubtedly ponder those while struggling with the issue of death. The current study does not aim to correct the Christian faith. From the perspective of systematic theology, the Redeemer of Job and that of the Christians is the very same Christ. This essay attempts to outline the meaning of the text through linguistic and poetical analysis. A text (including a spontaneous one) informs a reader even by the way it was created. That is emphatically true in case of a writing formed, handed down, redacted in a stabilized version. (Scribal mistakes, of course, cannot be excluded, but until proven let the principle of *lectio difficilior* be followed.) The present essay strives to understand the meaning of Job's words about his Restorer, who is able to redeem even when the flesh and the heart are consumed.

Keywords: Book of Job, suffering, death, redeemer, resurrection, rabbinic sources, Christian interpretation, Old Testament eschatology.